

ДЕНДРОПАРК “ТРОСТЯНЕЦЬ”: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, ПЕРСПЕКТИВИ

О.О. ІЛЬЄНКО

Дендрологічний парк “Тростянець” НАН України
Україна, 16742 п/в Тростянець Ічнянського р-ну Чернігівської обл.

Наведено історичні відомості щодо створення дендрологічного парку “Тростянець” і дані про його сучасний стан та перспективи розвитку.

“Любезный прохожий! Сад, в котором ты гуляешь, насажден мною. Он служил мне утешением в моей жизни. Если ты заметишь беспорядок, ведущий к уничтожению его, то скажи об этом хозяину сада. Ты сделаешь доброе дело.” — Цей заповіт нанесено на надмогильний камінь Івана Михайловича Скоропадського — засновника відомого шедевра садово-паркового мистецтва — дендрологічного парку “Тростянець”, який він створював упродовж майже піввіку і де заповів себе поховати, підготувавши відповідне місце ще за життя. Створений у Лісостепу, дендрологічний парк “Тростянець”, без сумніву, є зразком ландшафтного паркобудівництва, що за своєю красою практично не має собі рівних серед парків Середньої Європи [1] і, по суті, став унікальною колекцією паркових картин та надзвичайних за виразністю пейзажів.

Дендропарк розташований у південно-східній частині Чернігівської обл.; його координати: 50° 48' пн. ш. і 32° 41' сх. д.; площа парку — 204 га. Кліматичні умови в цілому сприятливі для розвитку деревної рослинності і характеризуються такими головними показниками: середньорічна температура повітря +7,2 °С; абсолютний мінімум — 32 °С; максимальна температура сягає +35,5 °С; серед-

ньорічна кількість опадів — 625 мм. Ґрунти — глибокі чорноземи. Рівень ґрунтових вод становить 5—10 м, іноді вони виходять на поверхню у вигляді численних джерел [3].

Місцевість, де створений дендропарк, на початку XIX ст. була типовою для Лівобережного Лісостепу — відкрита рівнина, що розсікалась глибокими заболоченими балками. На частині цієї території був розташований 200-річний дубовий гай, решту використовували як сільськогосподарські угіддя [4].

Початок будівництва парку припадає на 1834 р., коли шляхом поглиблення балок і насипання гребель було створено систему ставків. Головним є Великий став, що виник на Тростянецькій балці, завдовжки 1,3 км і завширшки біля греблі майже 100 м. Він розділяє парк посередині з півночі на південь і є його композиційною віссю. З різних сторін коло цього ставу створено два менших за розмірами — Лебединий та Куциха. В цілому водна поверхня становить 10 га і є одним із важливих елементів паркового ландшафту.

На той же час по берегах ставків влаштовували і перші посадки деревних рослин на площі близько 20 га; крупномірних саджанців ялини та тополі каролінської. Згодом почали висаджувати саджанці берези, липи, клена, дуба, які викопували в сусідніх лісонасадженнях. Ці рослини практично повністю загинули, крім тих, які були

висаджені безпосередньо біля води. Такі результати перших посадок спонукали І.М. Скоропадського до створення власного розсадника на території парку. У балці Богівщина в значній кількості почали вирощувати посадковий матеріал як місцевих видів, так і завезених з інших районів. За наявності достатньої кількості посадкового матеріалу посадки почали здійснювати великими суцільними ділянками, які межували із сінклісними галявинами, і отримали досить позитивні результати. Наприкінці першої половини XIX ст. в насадження почали вводити екзотичні види, саджанці яких доставляли із Риги, Петербурга, Парижа, Києва, Нікітського ботанічного саду, акліматизаційного саду Каразіна та ін. Звичайно, не всі екзотичні рослини приживались в нових умовах, але це дало поштовх для удосконалення акліматизаційної роботи і застосування нових засобів у формі щеплення екзотів на місцеві види, наприклад, південних дубів на місцевому дубі, кедра сибірського на сосні звичайній тощо. І це дало позитивні наслідки: паркові насадження почали швидко збагачуватись новими оригінальними формами з незвичайними декоративними властивостями.

Одночасно з розвитком паркових ландшафтів виникла реальна необхідність створення захисних насаджень. Це здійснювалося шляхом заліснення степових ділянок розміром від 0,5 до 15 га за межами паркової території. Насадження розміщували полосами чи компактними галями навкруги парку на відстані до 2 км від нього, створюючи захисну зону, розширену з боку переважного напрямку вітрів. Зазвичай, у більшості цих насаджень переважав якийсь один вид, наприклад, сосна, береза, ялина, дуб, але були і змішані насадження, де до місцевих видів додавались екзоти, запас саджанців яких створювався у розсаднику. Таким чином, площу захисних насаджень було доведено до 155 га, з яких 100 га займали хвойні види. Зауважимо, що роботи зі створення таких гаїв мали не парковий, а більше лісокультурний характер: рослини масово висаджували дрібним посадковим матеріалом за допомогою спрощеного способу — під лопату — і вони добре приживались.

З 1858 р. почався новий етап у будівництві Тростянецького парку — перетворення рівнинної місцевості на рельєфний ландшафт. Спо-

чатку роботи здійснювали на 5 га, а згодом площу було розширено до 30 га по обох боках від Великого ставу. Керував роботами головний садівник К.Д. Шлінглоф. З метою створення гірського рельєфу на відведених ділянках частково вирубували існуючі насадження, а в місцях, де створювали високі гірки, — вони ставали каркасом і повністю засипались землею. У результаті робіт, що проводили близько 30 років, створено гористий рельєф, де висота окремих гірок сягала 35 м. Гірки обсаджували деревами, як правило, соснами та кущовими видами. Деревні види спочатку добре розвивались на насипному ґрунті, але згодом розміщені на верхівках гірок рослини почали помітно відставати у рості і розвитку, що деякою мірою зменшило вираженість гірського ландшафту.

У 1886 р. було проведено першу інвентаризацію насаджень парку і складено топографічний план. За її підсумками, площа парку становила 170 га, видовий склад налічував 623 види та форми, з них 161 — хвойних, 462 — листяних, у тому числі дуба — 50 видів і форм, клена — 60, ясена — 37, ільмових — 34, липи — 27, берези — 16, тополі — 18, горобини — 17, ялини та ялиці — 51, сосни — 22, туї — 32, ялівцю — 25 видів та форм. Узагалі на цей період ландшафт парку був практично сформований: захисні насадження займали площу 180 га, формування рельєфу безпосередньо на території парку закінчено, прокладено доріжки, встановлено кам'яні та дерев'яні лави та альтанки, скульптури, побудовано малі архітектурні форми, греблі та мости.

На жаль, з кінця XIX ст. в історії дендропарку починається період певного занепаду, спричиненого смертю І.М. Скоропадського в 1887 р. і відомими суспільно-політичними подіями початку і середини XX ст. Факт такого занепаду достовірно засвідчила інвентаризація насаджень парку 1948 р., коли було виявлено тільки 391 вид і форму, у тім числі 79 хвойних і 312 листяних. Істотне значення в такому зменшенні видового і формового складу насаджень мав фактор відсутності протягом тривалого часу компетентного і зацікавленого господаря. Так, з 1918 р. і упродовж майже двох десятиліть парк був у віданні створеного у Тростянці тваринницького радгоспу. У 1938 р. головна час-

тина парку була виділена в самостійну господарську одиницю і підпорядкована безпосередньо Наркомзему УРСР, а в 1940 р. він став державним заповідником і був підпорядкований Головному управлінню по заповідниках. Цього ж року заповіднику було додано 30 га орної землі для створення розсадника і колекційної ділянки.

З передачею дендропарку у 1951 р. до Академії наук УРСР в його історії почався якісно новий період розвитку. Він стає науково-дослідною установою, де вивчаються питання інтродукції та акліматизації рослин, реконструкції та відновлення паркових ландшафтів, вегетативного та генеративного розмноження інтродукованих рослин, і проводиться вагома культурно-просвітницька робота. Практично відразу після передачі в Тростянці на площі 11,4 га створюється арборетум, де зібрано майже тисячну колекцію деревних видів, різновидів і форм. Активно розвивається виробничий розсадник, де вирощуються сотні тисяч саджанців різноманітних видів і форм як для потреб власне дендропарку, так і для потреб зеленого будівництва. З часом дендропарк став головним виробником декоративних саджанців для північних регіонів України, а також для Росії та Білорусії. Дендропарк використовується і як насіннева база для постачання зацікавленим структурам насіння екзотичних видів.

Підсумовуючи акліматизаційну діяльність творців дендропарку, можна навести приклади надзвичайно вдалого використання інтродукованих рослин. Особливе місце щодо цього посідають хвойні види, якими засаджено найбільш рельєфні місця парку, їх вдало використано під час оформлення галявин, ставків, окремих паркових масивів. Завдяки хвойним видам незвичайний художній колорит створюється в парку протягом літнього періоду і взимку. Низькорослий ялівець козацький, яким покрито крутосхили, гірки та їх підніжжя, береги ставків, створює неперевершений художній ландшафт, який, окрім цього, ще й ефективно виконує ґрунтозахисну функцію, не допускаючи змивів та ерозії ґрунтової поверхні. Високорослі види роду туя, ялиця, ялина, сосна та інші з їх надзвичайно декоративними голубими, сріблястими, золотистими, плакучими, пірамідальними та розлогими

формами використані для створення мальовничих пейзажів у вигляді окремих груп або одиночних екземплярів на відкритих місцях.

Примітно, що велику кількість хвойних видів було інтродуковано на території Лівобережжя вперше і багато з них розташовані на північній межі свого розповсюдження, у тім числі *Abies alba* Mill., *A. balsamea* (L.) Mill., *A. bracteata* Hook. et Arn., *A. cephalonica* Loud., *A. concolor* Lindl. et Gord., *A. fraseri* (Pursh.) Poir., *A. nobilis* Lindl., *A. sibirica* Ledeb., *Cephalotaxus drupacea* Sieb. et Zucc., *Chamaecyparis thyoides* B. S. P., *Larix dahurica* Turcz., *L. decidua* Mill., *L. griffithii* Hook., *Picea alcockiana* Carr., *P. alba* Link., *P. rubra* Link., *Pinus aristata* Engelm., *P. contorta* Dougl., *P. densiflora* Sieb. et Zucc., *P. jeffreyi* Balf., *P. koraiensis* Sieb. et Zucc., *P. parviflora* Sieb. et Zucc., *P. sibirica* Du Tour., *P. strobus* L., *Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco, *Thuja occidentalis* L., *T. plicata* D. Don., *Thujopsis dolabrata* Sieb. et Zucc., *Tsuga canadensis* (L.) Carr.

Звичайно, частина теплолюбних хвойних видів, які було завезено із південних районів і вперше інтродуковано на широті Тростянця у відкритому ґрунті, з часом випали, не витримавши місцевого суворого зимового періоду. Проте такий досвід не пропав безслідно, а був використаний для теорії і практики інтродукції.

Вагомий науковий інтерес мають також інтродуковані в дендропарку "Тростянець" листяні види та форми рослин. І хоча первинний склад з плином часу внаслідок різних причин дещо зменшився, проте добре прижилися і розвиваються такі малопоширені види, як *Acer ginnala* Maxim., *A. circinatum* Pursh., *A. glabrum* Torr., *A. grandidentatum* Nutt., *A. laetum* C.A. Mey., *A. saccharinum* L., *A. spicatum* Lam., *A. trautvetteri* Medw., *Aesculus carnea* Hayne, *Alnus glutinosa* f. *incisa* Willd., *Amorpha canescens* Nutt., *Aralia mandshurica* Rupr. et Maxim., *Betula lutea* Michx., *B. nigra* L., *B. papyrifera* Marsh., *Buxus sempervirens* L., *Carya cordiformis* (Wangh.) K. Koch., *Celtis occidentalis* L., *C. sinensis* Pers., *Gleditsia ferox* Desf., *Juglans cinerea* L., *J. nigra* L., *Kerria japonica* (L.) DC., *Laburnum anagyroides* Medic., *Phellodendron amurense* Rupr., *Platanus occidentalis* L., *Quercus bicolor* Willd., *Q. imbricaria* Michx., *Q. macrocarpa* Michx., *Q. robur* f. *fastigiata* (Lam.) DC., *Q. robur* f. *variegata* West., *Sophora japonica* L., *Tilia americana* L., *T. cordata* Mill.,

T. euchlora C. Koch., *T. mandshurica* Rupr. et Maxim., *T. platyphyllos* Scop., *T. vulgaris* Hayne., *Ulmus americana* L., *Xanthoceras sorbifolium* Vge.

На теперішній час контроль за кількісним та якісним станом видового складу насаджень є актуальним. Як свідчать матеріали систематичних інвентаризацій, помітна тенденція до його зміни, що особливо виражена у змішаних групах, до складу яких входять інтродуковані та місцеві види, існує і нині. Інтенсивна динаміка зміни видового складу характерна також для насаджень, які досягають або вже досягли критичного віку: в них відбувається прогресуюче зменшення кількості інтродуцентів і збільшення кількості місцевих видів, таких як береза, клен, ясен, липа та ін. Варте уваги, що самосів зазначених видів розповсюджується настільки активно, що може створювати реальну загрозу існуванню менш адаптованим до місцевих умов інтродукованим видам.

Також важливою проблемою сьогодення дендропарку "Тростянець" є відновлення та реконструкція ландшафтів. З плином часу в насадженнях з'явилося багато екземплярів дерев, які вже пережили свій оптимальний декоративний вік, досягли критичної вікової межі і практично втратили своє декоративне значення. На жаль, кількість таких дерев неухильно збільшується і загальна тенденція стає загрозливою. Така ситуація вимагає нестандартного підходу до ведення паркового господарства і розробки нових методів збереження, відновлення і реконструкції ландшафтів. Із застосуванням розробленої нами методики, що взагалі виправдала себе, було скорочено період створення нового ландшафту, нівелювався радикальний вплив на старий ландшафт, а нові композиції протягом деякого часу ставали його органічними частинами, які поступово перетворювались у самостійні складові ландшафту. Важливо, що у разі застосування цієї методики необхідно враховувати аллопатичний фактор ґрунтовтоми та існуючий у природі сукцесійний ряд.

Наявність значного видового складу інтродукованих рослин та їх формового різноманіття в паркових ландшафтах є вагомим науковим надбанням і перспективним для використання як бази під час проведення науково-дослідних робіт за такими напрямками, як інтродукція та акліматизація рослин, паркознавство і паркобудівництво, насіннезнавство і репродуктивні особливості інтродуцентів, їхні екологічні та декоративні властивості. Насадження дендропарку та його ландшафти перспективні також для використання з метою підготовки фахівців відповідних спеціальностей і для проведення ефективної екологічної та культурно-просвітницької діяльності.

1. Лыпа А.Л. Софиевка. — Киев : Изд-во АН УССР, 1948. — 110 с.
2. Лыпа А.Л., Степунин Г.А. Дендропарк "Тростянец". — Киев : Изд-во с.-х. лит-ры УССР, 1951. — 69 с.
3. Перепада І. Тростянец. — Киев : Наук. думка, 1981. — 78 с.

Надійшла 20.08.2000

ДЕНДРОПАРК "ТРОСТЯНЕЦЬ": ПРОШЛОЕ, СОВРЕМЕННОЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ

А.А. Ильенко

Дендрологический парк "Тростянец" НАН Украины,
Украина, Тростянец

Приведены исторические сведения о создании Тростянецкого дендрологического парка и данные о его современном состоянии и перспективах развития.

DENDROLOGICAL PARK "TROSTYANETS": THE PAST, PRESENCE AND PROSPECTS

O. O. Ilyenko

Dendrological park *Trostyansets*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Trostyansets

Historical information and the data about the botanical collections of the famous dendrological park *Trostyansets* of the Ukrainian National Academy of Sciences have been accounted. The basic trends of scientific research and prospects of development of the dendrological park have been elucidated.